

YUSİF YUSİFOV
SERRAF KERİMOV

TOPONİMİNİN **ESASLARI ÜZERİNE** **BİR İNCELEME**

Türkiye Türkçesine Aktaran
Doç. Dr. Serdar YAVUZ

YUSİF YUSİFOV
SERRAF KERİMOV

ISBN: 978-605-82968-5-5

Yayın Editörü
Doç. Dr. Fatih ÖZEK

Kapak
Murat ERDUMAN

Mizanpaj
Burhan MADEN

Redaksiyon
Muhammet ÖZCAN

Baskı ve Cilt:
Öz Baran Ofset Matbaacılık ve Tic. Ltd. Şti.
Saray Mah. Gıdacılar Cad. No: 8
Kahramankazan / ANKARA
eposta: baran_ofset_@hotmail.com
Tel: 0312 394 45 60

İkinci Baskı: 2017

ASOS YAYINLARI
ADRES: Çaydaçıra Mah. Hacı Ömer Bilginoğlu
Cad. No: 67/2-4/MERKEZ/ELAZIĞ
e-posta: asosyayinlari@gmail.com
web: www.asosyayinlari.com
Tel: 0530 473 23 00

TOPONİMİNİN ESASLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Türkiye Türkçesine Aktaran
Doç. Dr. Serdar YAVUZ

İçindekiler

Yazarın Ön Sözü.....	9
SUNUŞ	11
Ön Söz	15
BİRİNCİ BÖLÜM	
TOPONOMİYE GİRİŞ.....	17
1. Toponiminin Konusu	17
2. Ülkemizde Toponiminin Gelişim Tarihi.....	21
3. Azerbaycan Toponimisinin Öğrenilmesi Tarihi.....	25
4. Diğer Ülkelerde Toponimik İncelemelere Dair	33
5. Toponiminin İlmî, Kuramsal ve Metodolojik Esası.....	45
İKİNCİ BÖLÜM	
TOPONİMİNİN BAŞKA İLİMLERLE ALAKASI	49
1. Toponimi ve Coğrafya	49
2. Toponimi ve Dilcilik	54
3. Toponimi ve Tarih	59
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
TOPONİMİK KAYNAKLAR, TOPONİMİK İNCELEMELERİN ESAS	
PRENSİPLERİ, HALK ETİMOLOJİSİ	69
1. Toponimik Kaynaklar	69
2. Toponimik İncelemenin Prensipleri ve Metodları	73
3. Toponimler ve Halk Etimolojisi.....	75

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOPONİMİNİN ESAS BÖLÜMLERİ, KANUN VE KATEGORİLERİ.....	79
1. Toponiminin Esas Bölümleri.....	79
2. Toponiminin Sahaları.....	81
3. Toponimlerin Adlandırılması, Nomenklatür Terim ve Toponimik Formantlar.....	86
4. Toponimlerin Oluşumlarına Göre Tasnifi.....	90
5. Toponimlerin Mana Açıklığı ve Dil Mensubiyetine Göre Tasnifi.....	99
6. Toponimik Zemin, Spektr, Yüzölçümü, Bölüm ve Paraleller: Toponimik Rayonlaştırma.....	101
7. Değişikliğe Uğramış Toponimler.....	106
8. Toponimik Topluluk (Şekil, Yığın) Faal ve Pasif Toponimler.....	108
9. Toponimik Lügat.....	113

BEŞİNCİ BÖLÜM

RUSYA TOPONİMİSİNİN GENEL KARAKTERİSTİĞİ.....	117
1. RSFSR.....	117
2. Ukrayna.....	126
3. Belarus.....	131
4. Moldavya.....	135
5. Litvanya.....	138
6. Letonya.....	140
7. Estonya.....	142
8. Türkmenistan.....	144
9. Kırgızistan.....	146
10. Tacikistan.....	147
11. Özbekistan.....	149
12. Kazakistan.....	151
13. Gürcistan.....	153
14. Ermenistan.....	155
15. Azerbaycan.....	158
İlaveler.....	167
1. Azerbaycan'ın Muhtelif Cumhuriyetler, İran ve Türkiye Toponimik Paralelleri.....	167
2. Toponimlerin Kayıt Altına Alınmasına Dair Talimat.....	177

Coğrafi ve Topografik Adlar.....	177
3. Azerbaycan'ın İnzibati Arazi Kuruluşu Halli Usülü Hakkında Esasnameden.....	182
2. Yerleşim Yerlerinin Tasnifi.....	182
3. İdari Arazi Birliklerine, Yerleşim Yerlerine, Müesseselere, İdare, Teşkilatlara ve Diğer Nesnelere Ad Verilmesi ve Onların Adlarının Değiştirilmesi Onlara Devlet Çalışanlarının ve Sosyal Manada Adını Duyuranların Adlarının Verilmesi.....	183
IV. İdari Arazi Birliklerinin ve Yerleşim Yerlerinin Hesaplanması ve Kayda Alınması.....	185
V. İdari Arazi Kuruluşu Meselelerine Dair Azerbaycan Ali Sovyetinin Reyaset Heyetine Takdim Olunan Senet ve Materyallerin Listesi.....	186
YER ADLARI (TOPONİMİ) TERİMLER SÖZLÜĞÜ.....	189
TERİM VE ÖZEL ADLAR DİZİNİ.....	205
BİBLİYOGRAFYA.....	242

Yazarın Ön Sözü

Toponiminin Esasları kitabı, bu sahada üniversitelerin tarih, coğrafya ve filoloji fakülteleri için yazılmış ilk kitaptır. Burada toponiminin bir ilim gibi meydana geliş tarihi; ilmi, kuramsal ve metodolojik esası, diğer ilimlerle ilgisi, bazı kanun ve kategorileri, bölümleri; toponimlerin oluşmasına ve dil mensubiyetine göre tasnifi vs. kuramsal meselelerden bahsedilmiştir. Bazı ülkelerin kısa hikâyesi verilmiştir.

Kitap; üniversitelerin tarih, filoloji ve coğrafya fakültelerinin öğrencileri ve bilim adamları, bazı toponimik meseler ile ilgilenen okuyucular göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır.

SUNUŞ

Tarih süreci içerisinde meydana gelen olaylar hiçbir şekilde tesadüfî olarak vuku bulmamıştır. Ortaya çıkan her vakanın mutlak surette bir tarihsel zemini, zamanı, gelişim süreci ve alt yapısı mevcuttur. Adlandırma; canlı ve cansız olan varlıkları anlatmaya, ifade etmeye, onu diğerinden ayırmaya yarayan bir eylemdir. İnsanoğlu yaratıldığından beri daha doğrusu insan, yeryüzüyle tanıştığından beri hep bir adlandırma eylemi içerisinde olmuştur. Gerçi ilahi kaynaklara göre ilk insana bütün eşyanın ismi öğretilmişti (Bakara Süresi ...); ama sonuç itibarıyla durağan olmayan yaşamla birlikte hep yeni yeni adlandırma ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Toplumların maddi ve manevi servetleri vardır. Bu maddi ve manevi servetler o topluluğu ayakta tutan, toplumun geleceğe güvenle bakmasını sağlayan, geçmiş ve gelecek arasında köprü vazifesi gören unsurlardır. İşte toponim, halkların manevi servet yönünü oluşturur.

Meydana gelen hiçbir olayın tesadüfî olmadığını söylemiştik. Gerçekte canlı, cansız varlıklara verilen adlar da hiçbir şekilde rastgele meydana gelmemiştir. Verilen ad; halkın örf, adet, gelenek ve göreneğinin, değer yargıları topluluğunun hâsılı belirli bir kültürel birikimin sonucu olarak oluşmuştur. Bu sebeplerle toponimi, üzerinde önemle durulması gereken bir ilim sahası gibi değerlendirilmelidir.

“İsmi kaybeden cisim, özünü de kaybeder.” diyerek toponimin önemini vurgulayan Platon, toponimi ilmine önem veren ilk şahsiyettir. Platon, cismin özü derken, cismin taşıdığı ilk anlamı, cismin ilk

şeklini ifade etmektedir. Verilen bu isimler mutlak manada bir edebi vesika veya tarihî kaynak niteliğindedir.

Ad verme faaliyetinin birçok boyutu vardır. Sosyolojik, psikolojik, felsefi... Bu boyutlar bize şunu göstermektedir ki ad verme toplu iç içedir. Toplumdan, insan faktöründen ayrı düşünülmemelidir.

Toponominin bir bilim dalı olarak görüldüğü birçok ülkede, toponomi üzerine ciddi miktarda çalışma yapılmış ve literatür oluşturulmuştur. Bu bilim dalı özellikle Türkiye’de yeteri derecede işlenmemiş ve dikkate alınmamıştır. Bunun sebebi kanaatimizce kaynak eksikliğindedir. Türkiye Türkçesine aktardığımız bu eserin alandaki açığı kapatıp bundan sonra yapılacak çalışmalara kaynaklık oluşturacağını düşünmekteyiz.

Çalışmamız esnasında eserin önce Kiril alfabesinden Latin alfabe sine aktarımı yapılmış olup sonra eserin üslubu değiştirilmeye çalışılmıştır. Eserin üslubu değiştirilirken kelime kelime çeviri yapılmamıştır. Yeri geldiğinde anlam korunarak cümle içinde kelimelerin yerleri değiştirilmiş, paragraf bütünlüğü esas alınmıştır. Ayrıca dipnotlarda Rusça olan kitap adları Türkçe çevirisi ile birlikte verilmiştir. Dipnotların bir bölümünde alıntı yapılan eserlerin sayfa numarası verilmemiştir. O bölümlerde, çevirisi yapılan kitapta sayfa numarasının bulunmadığı not olarak verilmiştir. Metin içerisinde alıntı yapılan, tırnak işareti içerisinde gösterilen bazı yerler dipnot ile verilmemiştir. Dolayısıyla tırnak işareti ile verilmiş bazı yerlerde dipnot işareti görülemeyecektir. Ayrıca çeviri yapılırken eser adları aslına uygun bir şekilde verilmiştir. Kitabın aslında olmayan ancak bilim insanlarına katkısını olacağını düşündüğümüz “Terim ve Özel Adlar Dizini” ve Doç. Dr. Mustafa Şenel ile birlikte hazırladığımız ve Turkish Studies adlı dergide yayınlanan “Yer Adları (Toponim) Terimler Sözlüğü” adlı makale kitabın sonuna eklenmiştir.

Bu çalışmanın şekillenmesinde, belirli bir aşamaya gelmesinde, teşekkürü hak eden; bilimsel çalışmalarımızda desteğini esirgemeyen bilim insanlarını unutmadık. Eserin Rusça bölümünün çevirilerindeki desteğinden ötürü Prof. Dr. Ramilya YARULLİNA YILDIRIM’a, her zaman yanımda olduğunu hissettiğim yüksek lisans ve doktora tez danışmanım Prof. Dr. Nadir İLHAN’a, düşüncelerini paylaşıp yol gös-

terici kimliğiyle katkı sağlayan Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM’e ve benim gibi birçok akademisyenin yetişmesinde emeği olan Prof. Dr. Ahmet BURAN’a kitap vesilesiyle teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Saygılarımla

Doç. Dr. Serdar YAVUZ

Elazığ-2017

Ön Söz

Toponimi, son dönemlerde bilim dalları arasında özel bir yer almaya başlamıştır. Bu, toponiminin önemli ilmî inceleme sahası olmasının yanında bilim dalları içerisindeki öneminden ileri gelir. Son zamanlarda toponimiden bilim dalı gibi bahsedilse de onun pedagojik rolü pek dikkate alınmamıştır. Hâlbuki yüksek ve ortaokullarda çağdaş bilim dallarında (tarih, coğrafya ve dilcilik) problem durumu ilimler arası alaka vs. gibi usullerin önemli ve hatırdan kalan oluşumunda önemli bir rol oynar. Uzun yılların tecrübesi gösterir ki, ortaya konulan mevzunun yeri geldikçe toponimik bilgilerle açıklanması sonuca olumlu bir tesir eder.

Yüksekokullarda toponiminin öğrenilmesi hem diğer ilimlerin öğrenilmesine tesir etmektedir, hem de öğrencilerin dünya görüşünün gelişmesinde büyük rol oynamaktadır. Toponimik bilgilerin öğrenilmesi; vatanperverlik duygularının sıkılaştırılmasında, halkımızın dili ve tarihinin genç nesle sevdirmesinde oldukça önemli etkisi vardır.

Toponimi ilmi uzun zamandır, S.K. Kirov adına Azerbaycan Devlet üniversitesinin ve V.İ. Lenin adına Azerbaycan Devlet enstitüsünün tarih, coğrafya ve filoloji fakültelerinde, ayrıca bilim dalı gibi yahut da onomastikanın bir koluymuş gibi öğretilmektedir. Bundan başka V.İ. Lenin adına Azerbaycan Devlet Pedagoji enstitüsünde onomastik merkezi oluşturulmuştur. Burada Azerbaycan'ın özel adlarının, Ermenistan ve Gürcistan'ın Azerbaycan dili toponimlerinin toplanması ve inceleme konusuna öğrencilerin de dikkati çekilmiştir. Onomastik merkezin oluşumu ile 1986 yılının kasım ayında "Azerbaycan Onomastikası" adlı üniversiteler arası cumhuriyet konferansı yapılmıştır. Bütün bunlar gösterir ki; coğrafi adların mahiyeti, şekil ve manası, ala-

met ve hususiyetleri, meydana gelme tarihi ve kanuna uygunlukları vs. problemin incelenmesi ile meşgul olan toponiminin önemi son zamanlarda daha da artmıştır.

Toponimi üzerinde birçok program, metodik araçlar ve ders araçları yayınlanmıştır. Lakin Y.B. Yusufov ve S.K. Kerimov'un "Toponiminin Esasları" adlı kitabı Azerbaycan dilinde ders kitabı hazırlanması sahasında ilk örnektir. Bu ders kitabı, Azerbaycan toponimisinin başarılarına dayanır. Kitabın 1-4. bölümlerinde yazarlar kendilerine ait toponimik fikirlerini ortaya koymuş; toponiminin güncel meselelerini tamamını yeni bakış açısıyla açıklamaya çalışmışlardır. Ülkemizde toponimlerin öğrenilmesi tarihi ile birlikte diğer ülkelerde yapılan toponimik incelemeler de değerlendirilmiştir. "SSRİ Toponimisinin Umumi Karakteristikası" diye adlandırılan beşinci bölümde verilmiş bilgilerin bir bölümü V.A. Juçkeviç'in "Obşaya Toponimi" kitabından alınsa da bölüm eleştirel şekilde yeniden incelenmiştir. İlaveler başlığı altında verilmiş materyaller pratik bir öneme sahiptir. Toponiminin umumi güncel problemleri izah edilirken, örnekler esasen Azerbaycan toponimisinden verildiğinden dolayı öğrenciler için anlaşılacak ve çabuk kavranılacak durumdadır.

"Toponiminin Esasları" kitabından tarih, coğrafya ve filoloji fakültelerinin öğrencileri ile birlikte bu saha üzerine çalışanlar; tarih, coğrafya ve filoloji bölümlerini okuyan öğrenciler faydalanabilir.

Profesör A.M. Gurbanov

BİRİNCİ BÖLÜM TOPONOMİYE GİRİŞ

1. Toponiminin Konusu

Coğrafi adlar (toponimler), halkın millî ve manevi servetidir. Herhangi bir ülkenin (yahut belirli bir arazinin) coğrafi adlarının tamamı ülkenin (yahut arazinin) toponimi diye adlandırılır.

"Toponim" terimi Yunan menşeli söz olup "coğrafi ad" demektir (topos "yer", onoma "ad").

Coğrafi bölgeye hiçbir zaman sebepsiz ve tesadüfi olarak ad verilmez. Toponimler bilinçli faaliyetin içtimai-iktisadi münasebetlerin neticesinde oluşan sosyal bir üründür. Anlamsız "köyden düşme" toponim olamaz. Lakin bütün coğrafi adların hepsinin mana ve kökeni açıklığa kavuşturulmamıştır. Buna göre de toponimlerin öğrenilmesi araştırma ve inceleme ile ortaya çıkmaktadır. Toponimlerin mana ve kökeni, doğru yazılışı (transkripsiyası), gramatik kuruluşu, oluşma ve gelişim uygunluklarından bahseden ilim sahası, toponimi şeklinde adlandırılır. Toponimi bilim dalının konusu, inceleme bölgesi coğrafi adlar yani yeni toponimlerdir. Sovyet toponimisti A.K. Metveyev'e göre: "Bizim tarihimizin, bizim hayatımızın aynasıdır toponomi."¹ Dilci-toponomist T.M. Ehmedov ise onun fikrini şöyle açıklar: "Toponimler bizim geçmişimizdir." Çünkü bunlardan birçoğu büyük babalarımızın, eski Hunların, Savirlerin, Bulgarların, Avarların, Kıpçakların, Peçeneklerin, Oguzların, Babeklerin, Nizamilerin, Fuzulilerin,

1 A.K. Metveev, Geograficeskie Nazvaniya Urala (Ural'ın Coğrafi Adları), Sverdlovsk 1980, s. 3.